

Јовица Д. Тркуља¹
Универзитет у Београду
Правни факултет
Београд (Србија)

УДК 327.323.1
329.15(060.13)
141.82

Преједни научни рад
Примљен 04/08/2018
Прихваћен 08/08/2018

doi: 10.5937/socpreg52-18510

РЕЦЕПЦИЈА И КРИТИКА МАНИФЕСТА КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ

Сажетак. Рад је конципиран као прилог разумевању рецепције и критике *Манифеста Комунистичке партије* у његовој бурној повести. Од његове појаве 1848. до данас трају расправе и контроверзе о његовом значају и актуелности. Једни су га прихватили, хвалили и у њему видели један од најбоље писаних политичко-програмских текстова који је актуелан у данашњем времену неолибералне глобализације. Други су га оспоравали и одбацивали јер је претворен у злочиначку идеологију и праксу у којој је у 20. веку страдало преко сто милиона људи.

Аутор настоји да критички преиспита ове крајности. Он је прво осветлио утицај који је *Манифест* имао у друштвеним покретима и политичким борбама од средине 19. до краја 20. века. Потом је анализирао ограничења и противречја појединих Марксових концепата из *Манифеста* који су довели до кризе и одбацивања марксизма крајем 20. века као идејно-теоријске платформе деловања радничког и других еманципаторских покрета. У закључку се истиче да је однос према *Манифесту* умногоме зависио од успона и падова радничких и других еманципаторских покрета у Европи и свету. То дело је и данас значајно за теоријска истраживања и друштвенополитичка преиспитивања. Многи концепти и формулације у њему су превазиђене, али њихов општи дух није изгубио од своје важности, тако да *Манифест Комунистичке партије* и данас служи као извор подстицаја прогресивним снагама у њиховој борби за хуманистичку измену света.

Кључне речи: Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Манифест Комунистичке партије*, раднички покрет, интернационале, марксизам, социјализам, социјалдемократија, еврокомунизам, транзиција, глобализација.

Политички документ у вртлогу историје

1. *Манифест Комунистичке партије* или *Комунистички манифест* је званични програм прве комунистичке политичке организације Савеза комуниста која је настала из Савеза праведних 1848. године деловањем Маркса и Енгелса. Они су и написали *Манифест* према одлуци Другог конгреса Савеза комуниста крајем 1847.

---

¹ trkulja@ius.bg.ac.rs

године, а објављен је први пут на немачком језику у Лондону 21. фебруара 1848. године, као издање од 30 страна. Дефинитивној редакцији *Манифеста* претходио је Енгелсов рад *Принципи комунизма* у којем су у основи разрађена питања која су ушла у *Манифест*. Енгелсов текст Маркс је прерадио, извршио коначну редакцију и назвао га *Манифест Комунистичке партије*. (Marx, Engels, 1974d, str. 385)

Маркс и Енгелс су били истакнути активисти и борци за радничка права. Иако веома млади (Маркс је имао непуних тридесет година, а Енгелс двадесет осам), уживали су подршку веома подељеног радничког покрета Француске, Велике Британије и Немачке. Ту подршку су стекли захваљујући изузетном образовању и теоријским знањима које су поседовали из разних области. Поред тога, они су активно учествовали у политичким, економским и духовним борбама које су непосредно претходиле судбоносном раздобљу европске историје и револуционарној 1848. години. Најзад, они су поседовали ретку способност да преведу комплексне теоријске појмове у једноставне концепте. Били су способни да напишу књижицу која се лако чита и која је свима разумљива.

Манифест је настао у сложеним, противречним и крајње неповољним околностима. Четрдесетих година 19. века објективни и субјективни услови настанка новог друштва били су тек у зачетку. Капиталистички начин производње се тек успостављао у индустријским оазама феудалне Европе. Капитализам је у то време био рудиментаран, нестабилан, локалан и фрагментаран. Раднички и други друштвено-политички покрети који су артикулисали интересе експлоатисаних и подређених слојева срицали су прве лекције из политичког организовања и деловања. Они су постојали само у неколико најразвијенијих земаља Европе, али разједињени и сукобљени око основних принципа организовања и праваца деловања. Штавише, владала је конфузија у њиховим теоријама, идеологијама и програмима.

У тим бурним догађајима и политичким борбама уобличено је оно схватање које Енгелс назива „критички комунизам” и под којим подразумева становиште које се одликује својом посебном стратегијом и тактиком, јединством револуционарног покрета и револуционарне теорије.²

Пишући овај програмски текст са прецизним циљем и конкретним задацима, у веома кратком року од пар месеци, аутори су успели да у њему сумирају резултате својих вишегодишњих истраживања, али и резултате до којих су дошли најзначајнији теоретичари и предводници радничког покрета.³

² „Критички комунизам’ није теорија било каквог ‘поправљања свијета’, него првенствено теоријски резултат епохалног стремљења најнапреднијег покрета пролетаријата у најразвијенијим земљама Западне Европе. У његовој изградњи, у сабирању револуционарног искуства, учествовали су енглески чартисти, француски социјалисти и њемачки револуционарни демократи, којима су Маркс и Енгелс непосредно припадали. С друге стране, стратегија и теорија ‘критичког комунизма’ изграђивана је на искуствима ослободилачких и демократских покрета у којим видну улогу играју Пољаци, Италијани и Швајцарци, чиме се о објашњава постојање Марксове и Енгелсове идеје о паралелизму историјских субјеката.” (Tadić, 1974, str. VII).

³ Реч је, пре свега, о Марковом тексту, „Беда филозофије”, Енгелсовим „Принципима комунизма” и четрдесетак краћих текстова које су они објављивали разним поводима од маја 1846. до фебруара 1848. (Marx, Engels, 1974a, str. 3–375).

2. У *Манифестѝу Комунистѝичке ѝарѝије* први пут су у сажетом, систематском и приступачном облику изнете основне идеје историјског материјализма о развоју друштва и о његовом кретању ка социјализму у комунизму.

Основне идеје које су садржане у *Манифестѝу* су следеће: „[...] да економска производња и из ње нужно настала друштвена структура сваке историјске епохе сачињавају основицу политичке и интелектуалне историје те епохе; да је, према томе, (од распадања прастаре заједничке својине земље), читава историја била историја класних борби, борби између експлоатисаних и експлоататорских, између потчињених и владајућих класа на различитим ступњевима друштвеног развитака; али да је та борба сада достигла такав ступањ на коме се експлоатисана и угњетена класа (пролетаријат) више не може ослободити од класе која њу експлоатише и угњетава (од буржоазије), а да у исто време занавек не ослободи и цело друштво од експлоатације, угњетавања и класних борби.” (Engels, 1974, str. 481).

Врло брзо након појављивања, текст *Манифестѝа* је стекао широку популарност и постао један од најпознатијих и најутицајнијих програмских текстова. У периоду од марта до јула 1848. штампан је у листу *Deutsche Londoner Zeitung*, демократском органу немачких емиграната. Исте године је прештампан у Лондону као брошура од 30 страна. На овом издању су Маркс и Енгелс заснивали своја каснија ауторизована издања. Поред тога, године 1848. *Манифестѝ* је преведен на неколико европских језика (француски, пољски, италијански, дански, фламански и шведски). У Француској је објављен пред сам јунски устанак од 1848. године.

Однос према *Манифестѝу* умногоме је зависио од успона и падова радничких и других еманципаторских покрета у Европи и свету.

3. Замисао о удруживању радника преко националних граница око заједничких интереса директно је инспирисана завршним геслом *Манифестѝа*: „Пролетери свих земаља уједините се”. Прво међународно удружење радника настало је на иницијативу британских и француских синдикалних група. Оне су у Лондону 28. септембра 1864. основале Прву интернационалу која је обухватала социјалистичке и анархистичке групације из 13 европских земаља и из САД. Прва интернационала је деловала на принципима и начелима *Манифестѝа Комунистѝичке ѝарѝије*. Карл Маркс је био члан Генералног савета и у тој улози непосредно ангажован у борби за међународну солидарност радника и на обједињавању њених снага. Он је написао Инаутуралну адресу и Статут, који су прихваћени на 1. конгресу у Лондону 1865. године. Прва интернационала је успела да окупи тада идејно и организационо различите покрете и групе радничке класе појединих земаља и да идејном борбом обезбеди њихово постепено превођење на позиције марксизма. Међутим, после пада Париске комуне 1871. отпочели су прогони чланова Интернационале. Дошло је до сукоба између присталица Карла Маркса и Михаила Бакуњина и Интернационала је распуштена 1876. године.

Манифестѝ је био идејно-теоријска и програмска платформа у тим борбама. То је разлог због кога је доживео нова издања. Прво се појавило издање на руском језику у Женеви 1869. у преводу Михаила Бакуњина, који је на неким местима изменио садржај.⁴ У то време *Манифестѝ* је први пут објављен у српском преводу у листу

⁴ Ово руско издање *Манифестѝа* објавио је *Колокол (Звоно)* – револуционарни руски часопис који је излазио у Женеви од 1965. до 1967. и имао значајну улогу у ширењу револуционарног покрета у Русији.

Панчевац у Панчеву 1871. године (Marx, Engels, 1871a; в. [фотографију 1](#)).⁵ Наредне 1872. *Манифест* је доживео ново немачко издање, с незнатним ауторским поправкама и Марксовим и Енгелсовим предговором. На крају тог предговора они пишу: „Манифест је историјски документ и ми себи више не дајемо право да на њему ма шта мењамо. Можда ће неко касније издање изићи с уводом који ће премостити растојање од 1847. до данас. Ово издање дошло је за нас и сувише неочекивано да бисмо нашли времена за то.” (Marx, Engels, 1974b, str. 478).

Исте 1872. године *Манифест* је објављен у Њујорку у листу *Le Socialiste*. Године 1882. у Женеви је изашло ново издање на руском језику у преводу Плеханова, а 1888. у Лондону на енглеском језику у преводу Самјуела Мура, преводиоца већег дела Марксовог *Капитала*.

Седамдесетих година XIX века убрзани развитак капитализма заоштрио је нове друштвене противречности. Излаз из кризе капитал је пронашао у превладавању домонополског капитализма и успостављањем монополистичког капитализма, са картелима и трустовима који ће капиталу отворити нове перспективе развитака. Ти су процеси изазвали и подстакли нове реакције пролетаријата, а тиме и обнову и јачање радничког покрета. У тим условима формирају се социјалдемократске партије у низу европских земаља, које су у својим програмима имале марксизам као идејну инспирацију. Тада настају, односно јачају радничке партије које су се, након неколико неуспешних покушаја, на иницијативу социјалистичких странака Немачке и Француске, удружиле у Другу интернационалу у Паризу 14. јула 1889. године.

За разлику од Прве интернационале у коју је марксизам тек почео да продире, потискујући тада владајуће струје (анархизам, прудонизам и сл), Друга интернационала формирана је на марксистичкој платформи. Програмски израз тога био је Ерфурски програм Социјалдемократске партије Немачке 1891. године. Тај је програм у свом уводном делу усвојио основна теоријска становишта Маркса и Енгелса о капитализму. Међутим, то није сметало писцима програма (Карлу Каутском и Едуарду Бернштајну) да, насупрот Марксу и Енгелсу, главне политичке захтеве сведу на остваривање извесних побољшања економских услова рада и гарантовања, путем законодавства, одређених грађанских општедруштвених права и слобода. Програм, заправо, супституира револуционарно-критичку оријентацију марксизма идејом мирног урастања капитализма у социјализам. Зато се у њему и не помиње револуционарно освајање власти од стране радничке класе, диктатура пролетаријата,

⁵ Лист *Панчевац* је најстарији српски лист на Балкану. Почео је да излази у Панчеву 1869. године као недељник. Идејни творац, оснивач, власник и уредник био је Јован Павловић. Лист је због своје аутономне и слободоумне уређивачке политике био често забрањиван и плењен. *Панчевац* је објавио *Манифест Комунистичке партије* у неколико наставака, без података о преводиоцу. По једној претпоставци превео га је Светозар Марковић (1846–1875), који је био члан и сарадник словенске секције Прве интернационале. Он га није потписао јер су у то време против њега вођени судски процеси због критичких текстова против власти које је објављивао у свом листу *Радевик*. По другој претпоставци, превео га је Владимир Љотић (1846–1912) који је у емиграцији припадао кружоку Светозара Марковића и на његов предлог превео *Манифест* за *Панчевац*. Исте године, *Манифест* је у облику брошуре објављен, такође, у Панчеву, у издању Брзотиска Јовановића и Павловића (Marx, Engels, 1871b; в. [фотографију 2](#)).

одумирање државе и сличне фундаменталне марксистичке категорије сумиране у *Манифестѝу*.

Упркос чињеници да је већина чланица Друге интернационале напустила револуционарне ставове и начела из *Манифестѝа* и кренула опортунистичким реформским путем, у то време објављено је низ издања *Манифестѝа*: на немачком језику (1883, 1890) француском (1885), енглеском (1888), пољском (1892), италијанском (1993), (Marx, Engels, 1974c, str. 477–492).

4. Поред официјелне оријентације Друге интернационале, у њој је постојала и малобројна левица која је имала посве другачији однос према марксизму и *Манифестѝу*. Њихове су идеје најпотпуније артикулисане у делу В. И. Лењина. После победе Октобарске револуције у Русији 1917. Године, те идеје су извршиле пресудан утицај на бројне комунистичке и друге револуционарне странке, организације и групе које су убрзано формиране после Првог светског рата широм Европе и света. У њиховим програмима основни принципи и начела преузети су из *Манифестѝа* и допуњени ставовима руских бољшевика: рушење капитализма, успостава диктатуре пролетаријата и међународна совјетска република. Ови принципи су били основ повезивања комунистичких и других револуционарних странака и организације које су 6. марта 1919. у Москви формирале Трећу интернационалу (Комунистичка интернационала, популарно Коминтерна).⁶

У периоду између два рата утицај КИ се повећавао и она је постала једна од најбројнијих и најмоћнијих међународних организација у свету. Уочи Другог светског рата обухватала је преко 70 радничких странака и организација. У њој је потпуну идејну и организациону предност имала Комунистичка партија Совјетског Савеза. То значи да су идејно-програмске основе деловања свих партија КИ била начела *Манифестѝа Комунистѝичке ѝартиѝе* иновирана и допуњена искуством руских бољшевика.

Лењин је истицао да је у *Манифестѝу Комунистѝичке ѝартиѝе* оцртан с генијалном јасноћом и бистрином нов поглед на свет, да су у њему доследно примењени материјализам и дијалектика, као и теорија класне борбе и светскоисторијске улоге пролетаријата. Насупрот реформистима Друге интернационале, Лењин је настојао да реafirмише и актуелизује револуционарне садржаје Марксове друштвене теорије. Елементи Лењинове теорије постали су предмет великих спорова, које су отворили његови савременици и који трају до данас. Некритички и догматски апологети на челу са Ј. В. Стаљином те ставове, као тзв. лењинизам, валоризовали су као „свете”, највредније у марксизму и ставили их уз бок Марксу. Лењин а потом и Стаљин промовисани су у Комунистичкој интернационали у класике марксизма и њихова имена су коришћена увек у континуитету са именима Маркса и Енгелса. Њихова дела *Држава и револуција* (Лењин), *Пишања лењинизма* (Стаљин) и др. стављена су у исту раван са делима Маркса и Енгелса.

Јасно је да у КИ и њеним чланицама није било места за другачије приступе, посебно оних који су настојали да систематски оспоре теоријску валидност

---

⁶ Оснивачком конгресу Комунистичке интернационале присуствовала су 52 представника из 30 земаља. Они су заступали 35 комунистичких и левих организација и група. На њему је изабран Извршни комитет и Биро Извршног комитета од 5 чланова.

лењинизма и стаљинизма. Многи су у тим „новим класицима марксизма”, у Лењину и Стаљину, видели пљачкаше и убице који нису видели даље од топова. Јер они су, у бити, остали политички прагматици макијавелистичког типа, који су крајње циљеве револуционарног подухвата о којима говори *Манифест*, замењивали непосредним циљевима освајања и одржавања власти (Milošević, 1985).

Без обзира на чињеницу да је КИ распуштена 1943. као Стаљинов уступак ратним савезницима, ови принципи стратегије и тактике деловања комунистичких организација задржани су све до његове смрти и XX конгреса КП Совјетског Савеза 1956. године.

5. У таквим условима *Манифест* је у периоду од 1919. до 1956. постао „света књига” – приручник сваког револуционара. Лењин и његови следбеници су истинити да „ова мала књижица вреди читавих томова. Њен дух надахњује и узбуђује и данас цео организован и борбени пролетаријат цивилизованог света.” (Ефимов, А.В., 1947, стр. 92). Зато Коминтерна и све државе у којима су комунистичке партије преузеле власт нису жалиле труда да објављују бројна издања у огромним тиражима *Манифеста*. Захваљујући томе овај спис је у овом периоду доживео на стотине издања и милионске тираже.

Мање је познато да је у Коминтерни постојала изузетно богата издавачко-пропагандна делатност. Њену окосницу чинила је Издавачка задруга иностраних издања која је преводила и објављивала бројне књиге на језицима чланица Коминтерне. Летимичан поглед на библиографски систем на интернету и светски каталог књига указује на то да је *Манифест Комунистичке партије* био једна од најчешће превођених и издаваних књига ове Издавачке задруге. Она је, на пример, превела *Манифест* на српско-хрватски језик и објавила 1934. године у Москви – Ленинграду (Marx, Engels, 1934).

Сличне издавачке куће формиране су после Дугог светског рата у земљама источне Европе у којима су комунистичке партије дошле на власт. У комунистичкој Југославији ту улогу је имала издавачка кућа *Култура* која је постојала у Београду и Загребу и објављивала првенствено марксистичку литературу. Прва послератна издања *Манифеста* у ФНР Југославији појавила су се у преводу Моше Пијадеа и у издању *Културе* у Београду и Загребу 1947. године.⁷ *Манифест* је потом објављиван и у различитим зборницима, тако да је тешко утврдити прецизније бројеве издања и тираже.

Критичко издање *Манифеста Комунистичке партије* објављено је у оквиру сабраних дела Карла Маркса и Фридриха Енгелса у издању *Институција за међународни раднички покрет и Просвете* у Београду (Marx, Engels 1974d, стр. 377–405).

⁷ Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Манифест Комунистичке партије*, превод Моше Пијаде, Култура, Београд, 1947, 39 стр., са предговором и регистром имена у тиражу од 30.000 примерака. Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Манифест Комунистичке партије*, превод Моше Пијаде, Култура, Загреб, 1947, 39 стр. (два издања). Исти издавач је објавио 1948. ново треће издање, са предговором, Југословенском библиографијом о *Комунистичком манифесту* и регистром имена. Најзад, овај издавач је објавио нова издања 1957. и 1958. на 61 страни, без библиографије и именског регистра.

У овој веома садржајној књизи објављени су радови Маркса и Енгелса у периоду од маја 1846. до марта 1848. године. Објављен је превод текста *Манифестџа* према немачком издању из 1932. године. Након текста *Манифестџа*, следе предговори које су написали Маркс и Енгелс заједно, или сам Енгелс после Марксове смрти, за његова бројна издања која су се појавила у периоду од 1872. до 1893. године. На крају су дати релевантни документи, белешке, напомене и регистри. Цео том у којем је објављено критичко издање *Манифестџа* урађен је по највишим приређивачким, уредничким и издавачким стандардима.⁸

Од 1975. до 1990. објављено је највише издања *Манифестџа* на простору СФР Југославије. Бројни издавачи у југословенским републикама објавили су више десетина издања *Манифестџа* (самосталних или у зборницима) у укупном тиражу преко сто хиљада.

У деценијама након распада Југославије издања *Манифестџа* су постала реткост. По подацима Народне библиотеке у Србији су у периоду од 1990. до 2017. објављена само три издања *Манифестџа*.⁹ Једно издање *Манифестџа* објављено је заједно са *Докџирином фашизма* Бенита Мусолинија (Marx, Engels, Mussolini, 2012).

Нове стратегије борбе за социјализам и одбацивање *Манифестџа Комунистџичке џартије*

1. После Другог светског рата основана је Социјалистичка интернационала која од 1951. године делује као међународна организација социјалдемократских и социјалистичких странака. Она је замишљена као лабав савез социјалдемократских и социјалистичких странака које су се у програмској декларацији заложиле за демократски социјализам, а против комунистичких једнопартијских система у источној Европи и СССР-у. Од 1959. године водеће социјалдемократске партије су из својих програма избациле марксизам и напустиле његове принципе политичког деловања. Партије ове оријентације настоје да умерено реформишу капитализам, демократским путем кроз институције користећи правне мере и прописе, стварањем услова за умањивање супротности и неправди које наноси модел либералног капитализма. Оне сматрају да је *Комунистџички манифестџ* превазиђен, а своју идеологију и деловање базирају на другачијим принципима.

Након пропасти комунизма почетком деведестих година 20. века, бројне социјалдемократске, социјалистичке и демократске странке настале у источној и југоисточној Европи постале су чланице Социјалистичке интернационале.

Процес дестаљинизације комунистичких партија у појединим земљама западне Европе започет је педесетих година 20. века. Ти процеси, убрзани Двдесетим конгресом КПСС 1956. и тенденције превазилажења теорије и праксе Треће интер-

---

8 Уредник издања је био проф. др Љубомир Тадић а као преводиоци су потписани Моша Пијаде, Родољуб Чолаковић и Ника Милићевић, а поједине текстове су превеле Олга Кострешевић и Слободанка Ковачевић.

⁹ *Манифестџ Комунистџичке џартије*, превод Моша Пијаде, Либер, Београд, 2005, 151 стр. предговор и напомене уз текст Мареј Букшин, *Манифестџ Комунистџичке џартије*, превод Моша Пијаде, А. Глишић, Панчево, 2008, 59 стр., поговор Милан Мркела и *Манифестџ Комунистџичке џартије*, превод Моша Пијаде, Mediterran publishing, Нови Сад, 2017, 95 стр.

национале, утрли су пут новој стратегији европске левице. Важан моменат у тој стратегији био је еврокомунизам који је имао значајан утицај у комунистичком покрету у периоду од краја шездесетих до почетка осамдесетих година 20. века.

Битне одлике еврокомунистичке стратегије биле су: 1) власт се не може освојити револуцијом, старим програмима и старим идеологијама; 2) комунисти сами не могу постати доминантна снага једног суштински левог заокрета западног друштва и 3) еврокомунизам се јавља из неопходности да се различитост западног комунизма не изражава само кроз критику постулата и политичке праксе реалног социјализма, него да се стварно дође до нове концепције која ће дати посебну карактеризацију и идентитет западним комунистичким партијама (Berlinguer, 1977).

На тај начин еврокомунисти су, између два пута који су у међународном радничком покрету трасирали Кауцки и Лењин унутар Друге интернационале и који су токове савременог социјализма усмерили посве различитим смеровима – трасирали *и прећи ићи* (Klarin, 1988, стр. 288). За њих су неприхватљиви идеолошки ставови и принципи борбе формулисани у *Комунистичком манифесту*.

Након почетног узлета, и зенита који је досегао средином седамдесетих година, еврокомунизам је од 1978. године почео да доживљава становиту летаргију и декаденцију. Наредних година од краја седамдесетих до средине осамдесетих година ниједна еврокомунистичка партија није доживела победу на изборима, што је донело велика разочарења и поразе. Отворен је пут ка узамаку левице у Европи и свету који ће завршити катастрофалним поразом после пада Берлинског зида 1989. године.

Важну улогу у тим процесима седамдесетих година имала је и појава „тачеризма” и „реганизма” (в. Trkulja, 1988, стр. 48) када отпочиње процес разградње „државе благостања” и прелазак на неолиберални концепт развоја капитализма. Отпочео је процес слабљења европског социјалног модела који је озбиљно угрожен глобалном финансијском кризом и концептом ригорозне штедње и „кресања трошкова” које од тада до данас намећу међународне корпорације на челу са Међународним монетарним фондом. Тиме су крајем 20. века постављени темељи за отпочињање ере неолиберализма, праћеном либерализацијом, приватизацијом и дерегулацијом. Дакле, процеси дијаметрално супротни онима за које се Маркс залагао у *Манифесту*.

2. Током осамдесетих година 20. века у покушајима да се теоријски артикулишу противречне тенденције у савременим друштвима и бројним расправама о револуционарној теорији, доминирала је теза о кризи марксизма, о његовој превазиђености и немогућности да даје одговоре на питања нашег времена. У расправама је на оптуженичку клупу изведен и сам Маркс, као историјски отац, сукривац за стаљинизам, Гулаг, за смрт милиона људи, за војне инвазије у низу земаља, за изневерене наде и очекивања. Као сведоци појавили су се дојучерашњи Марксови следбеници: Колаковски, Горц и др. који су објавили потпуно банкротство, стечај марксизма. Колаковски пише да је марксизам био највећа фантазија нашег времена (Kolakowski, 1985; Gorz, 1982, стр. 177).

Догађаји који су следили након тога, деведесетих година 20. века, убрзано су дописивали текст оптужнице и употпуњавали доказни материјал, тако да се пре-

суда наметала сама по себи. У општој еуфорији и галами која је настала након пада Берлинског зида 1989. ту пресуду није изрекао „суд историје”, већ народ на улицама Средње и Источне Европе, који је носио транспаренте са натписима: „Смрт социјализму, слобода народу”, „Пролетери свих земаља, извините!” У низу бивших социјалистичких земаља срушени су споменици Карлу Марксу, а забележена су спаљивања *Манифестѝа Комунистѝичке ѝарѝије* и других књига и симбола марксизма. Клатно историје је из једне крајности (некритичког и апологетског узношења социјализма и марксизма) отишло у другу крајност: одбацивања са индигнацијом свега што носи социјалистички и марксистички предзнак.

Уместо Маркове критике капитализма наступила је дивинизација капитала и апсолутизација капитализма, уместо класне борбе и пролетерског интернационализма наступила је интернационализација (мултинационалног) капитала – глобализација и глобализам, уместо рушења свих односа у којима је човек понижено, угњетено и презрено биће, устоличен је нови светски поредак на темељу експлоатације, доминације и угњетавања.

Стратези и идеолози посткомунизма, глобализма и новог светског поретка одбацили су кључне Маркове идеје и определили се за слободно тржиште, демократију и људска права, тако да су либерално-демократске вредности на крају 20. и почетком 21. века постале „политичка оса” око које се окреће цела планета. Стога се у рушењу Берлинског зида и дефинитивном крају реалсоцијализма видео *крај историје*. Јер, нестанак реалсоцијализма са историјске сцене представља коначну победу демократије над тоталитаризмом – „коначну тачку идеолошке еволуције човечанства и универзализацију западне либералне демократије”. (Fukuyama, 1996). Драматична борба добра и зла, и неизвесни заплети историје најзад су приведени срећном епилогу: након кока-коле, холивудских филмова, рок културе, компјутера, интернета – и политички (либерално-демократски) обрасци западне цивилизације коначно освајају свет!

Чак је и водећи социолог данашњице, Ентони Гиденс, констатовао као непобитну чињеницу „коначно дискредитовање марксизма”, те да су „социјализам и комунизам мртви, а ипак нас и даље прогоне”. (Giddens, 1999, str. 7, 10). Зато он као решење предлаже *ѝрећи ѝуѝи* којим би се превазишли „социјалдемократија старог кова” и неолиберализам. (Giddens, 1999, str. 33).

Тада је изречена коначна пресуда Марксу и марксизму. Маркс је или сасвим прећуткиван или је презрен и одбачен. Он и његово дело су помињани тек као предмет критике и оспоравања. Чинило се да ће *Манифестѝ Комунистѝичке ѝарѝије* отићи на сметлиште историје.

Значај и актуелност *Манифестѝа Комунистѝичке ѝарѝије*

Претходна анализа је показала да је *Комунистѝички манифестѝ* у својој дугој историји од 1848. до наших дана мало кога оставио равнодушним. Он је изазивао најразличитија реаговања готово свих идејно-културних струјања и друштвено-политичких кретања током 19. и 20. века. Током последње деценије поново су оживеле расправе о заборављеном *Манифестѝу Комунистѝичке ѝарѝије* и све су учесталије дискусије и сукоби око Маркове друштвене теорије. То је ескалирало управо ове

године у расправама о *Манифесту* а поводом 170-годишњице његовог доношења. Те расправе су се груписале око следећих питања и дилема. Колико је *Комунистички манифест* актуелан данас? Постоји ли његова алтернатива у савременом друштву? Шта он данас значи и зашто га читати? Каква је његова будућност?

У одговору на ова питања, на једном полу су они који оштро критикују и оспоравају сваку вредност и значај *Манифесту Комунистичке партије*. С једне стране, они проблематизују мотиве и намере с којима је овај програмски документ донет: (1) постоје тврдње да иза Марковог учења прегнатно израженог у *Манифесту* стоје Илуминати „просветљени” који су 1776. године формирали разочарани језуити с циљем да створе *Novus ordo seclorum* (Нови секуларни поредак); (2) да је *Манифест* програм тајног радничког удружења Савеза праведних; (3) да се иза заводљиве револуционарне реторике овог политичког програма крије програм поробљавања и економског уништавања појединих народа и региона света; (4) да је *Манифест* написан као „научно” и стварно упутство за поробљавање и уништење руског и других словенских народа, као „неисторијских народа” капиталистичке периферије; (5) поставља се питање: зашто идеје и начела *Манифеста* нису имплементирани у развијеним земљама Европе и Северне Америке (што је Маркс предвиђао), него у неразвијеним земљама?

С друге стране, ови критичари доводе у питање и негирају кључне тезе у *Комунистичком манифесту*: (1) укидање приватне својине и подруштвљавање средстава за производњу, (2) одумирање права и државе као „оруђа” у рукама владајуће класе, (3) укидање грађанске породице, (4) укидање отаџбине и нације, (5) укидање религије као „опијума за народ” и сфере отуђења, (6) анахрони концепт диктатуре пролетаријата, (7) став о комунистичкој партији као неприкосновеној авангарди радничке класе, (8) став о радничкој класи као субјекту еманципације заменити идејом о великим социјалним савезима и новим историјским блоковима, (9) *Манифест* је родоначелник злочиначке идеологије и праксе која је у 20. веку убила преко 100 милиона људи, (10) он је послужио онима који су намеравали и намеравају да у сопственом интересу створе Нови светски поредак (чији су облици раније били: комунизам, империјализам, фашизам и нацизам, а данас су интервенционизам, глобализам и мондијализам).

Овакви приступи су били доминантни у јавном дискурсу у првим деценијама после пада Берлинског зида и краја хладног рата.

На другом полу су они који током последње деценије, упркос критици и оспоравањима изричу позитиван став о Марксу и *Манифесту*. Они сматрају да је *Манифест* један од најбоље писаних политичко-програмских текстова који је остао непревазиђен и актуелан.

Данас, када нас експлоатација произвођачких класа, јаз неразвијености, неједнакост и неравноправна расподела богатства враћају у 19. век у време Маркса, када је богатство било концентрисано у рукама малог броја појединаца и када су економску елиту чинили богати наследници – ми схватамо да он својим анализама у *Манифесту* и *Кайијталу* говори о нама и нашем друштву. Поново откривамо заборављене истине да капитал рађа економске неједнакости и да су неједнакости иманентне капитализму као друштвено-економском систему. То је стога што је Маркс у својој теорији капитала открио и понајбоље приказао ту тежњу ка „оплодњи

капитала”, ка „максимизацији профита”, као последици сурове експлоатације рада и природе од стране капитала у капитализму.

Упркос бројним слабостима, бољшевичка и комунистичке револуције које су се одиграле у 20. веку, извршиле су притисак на капиталистичке елите да пристану на социјалне и пореске реформе. Захваљујући томе већина савремених држава реализовала је неке од идеја за које се *Манифестѝ* залагао, попут прогресивног опорезивања дохотка, увођења централних банака, јавног школовања за сву децу у државним школама, укидање дискриминације, укидање дечијег рада и сл.

Међутим, у условима актуелне глобалне кризе држава се све више организује и функционише по принципу корпорације и у њој нема места за социјалне функције. Дистанцирање државе од социјалних обавеза има за последицу поларизацију између малобројних супербогаташа и масе осиромашених грађана. Десет посто богатих појединаца у свету располаже са 86 одсто укупног богатства. (Dušanić, 2014, str. 23).

У време доминације мита о конвергенцији система, дезидеологизацији, хармонији између рада и капитала – *Манифестѝ* помаже да се разобличи ова идеолошка манипулација, да разумемо зашто између капитала и рада нужно постоји сукоб, зашто класе постоје само у облику класне борбе и зашто капитализам производи услове своје деструкције. Ти услови су нас довели до екстремне експлоатације рада и природе, до екстремне неједнакости, односно класног раслојавања. То неконтролисано и необузвано раслојавање је у 21. веку озбиљан ограничавајући фактор одрживог друштвеног развоја (Piketty, 2015). Штавише, много је индикатора који потврђују Маркову тезу да је капитализам изграђен на суштинској неправди. Богатство је сконцентисано у рукама шачице људи, у рукама мале групе олигарха које опслужују банкарѝи и политичарѝи. Ми смо присиљени да живимо у свету неолибералног, глобализованог капитализма у којем су на делу: отуђење у функцији експлоатације и доминације, једнодимензионалност људи, репресивна толеранција, превентивна контрареволуција, бекство од слободе, диктатура над потребама, индустрија свести и добровољно ropство.

Манифестѝ нас позива на борбу против експлоатације и алијенације, на „радикалну критику ‘апсолутног капитализма’, односно оне специфичне структуре коју поприма економски фанатизам након 1989. године вршећи колонизацију сваке ћелије реалног и симболичког, превазилазећи све границе које га могу обуздати. Таква критика се заснива, у суштини, на мишљењу Маркса поново ишчитаног кроз Хегела и Фихтеа.” (Fusaro, 2016, str. 9–10).

Иако данас међу економистима и стратезима капитала преовладава неолиберална доктрина по којој „све треба да буде приватно, да све треба да буде регулисано приватним преференцијама, да ништа заједничко не постоји, јер би све заједничко било угрожавање приватне слободе” – још увек је многи људи који се не слажу са тим који и мисле као и Маркс да заједничке вредности постоје и уз њих и ствари које би требало да буду заједничке (Milutinović, 2014, str. 9).

До 1989. године сваки четврти становник планете живео је у земљама у којима су важили принципи *Манифестѝа*. И данас је то текст на који се позива екстремна левица, како у земљама ауторитарних режима (Кина, Куба, Северна Кореја, Вијетнам и др.), тако и у другим земљама у којима та врста левѝце настоји пронаћи алтернативу постојећем поретку.

Поменимо да је Марксова теорија експлоатације и неједнакости у друштву која је окосница *Манифеста* примењива на земље у транзицији укључујући и Србију. Упркос идеолошкој и политичкој доминацији неолиберала, поједини економисти су показали да се некритичко и непримерено увођење неолибералног концепта капитализма код нас претворило у „дивљи балкански капитализам”, у „бећарску и казино економију” у друштво без правне државе и владавине права, са пљачкашком приватизацијом и системском корупцијом. Као резултат добили смо ауторитарни систем партијске државе, у којој је социјализам замењен национализмом, средња класа олигархијом („тајкунима”), владавина права владавином правом (Dušanić, 2014, стр. 9).

Мали је број наших економиста који су ослањајући се на Марксове анализе, успели да предвиде да ће исход примене неолибералног модела бити неуспешан за земље у транзицији, да ће довести до пораста међународне неједнакости и да ће виртуелна економија ослоњена на хипертрофирану берзанску активност, неограничену емисију долара, неконтролисану либерализацију и дотад невиђену похлепу крупног капитала, довести до светске економске кризе и оголити теоријски доминантни модерни правац неокласичне-неолибералне економске мисли као идеологију богатих и моћних за глобално господарење светом (Dušanić, 2014, стр. 11).

У едукативном смислу *Манифест* је драгоцен текст, јер на једноставан начин тумачи комплексне економске, социолошке и правно-политичке концепте, приказује их на јасан начин и сваком разумљивим језиком. Тиме он омогућава да се у политички живот укључе радници, сиромашни, маргинализовани и депривилеговани. Његови слогани и редови попут оног „Баук кружи Европом – баук комунизма!” и данас се често и радо цитирају. Многи у тим редовима препознају шекспировску снагу.

У целини посматрано, *Комунистички манифест* као дело политичке литературе је непревазиђен. Ниједан политички документ није урадио успешније оно зашто је написан, нити је то урадио боље. О значају тог дела сведочи и чињеница да се оно, упркос свему, чита и изучава 170 година, да је доживело преко хиљаду издања и да је преведено на око сто језика.

Стога је то дело и данас актуелно и значајно за теоријска истраживања и друштвено-политичка преиспитивања. Разуме се да су поједини концепти и неке формулације у њему данас превазиђени и неодрживи, али њихов општи дух није изгубио од своје важности, тако да *Манифест* *Комунистичке партије* и данас служи као извор подстицаја прогресивним снагама у њиховој борби за хуманистичку измену света.

Jovica D. Trkulja¹
University of Belgrade
Faculty of Law
Belgrade (Serbia)

MANIFESTO OF THE COMMUNIST PARTY – RECEPTION AND CRITICISM

(Translation In Extenso)

Abstract: This paper aims to contribute to better understanding the reception and criticism of the *Manifesto of the Communist Party* through its turbulent history. Debates and controversies about its significance and topicality are raging still, since its very publication in 1848. Some have accepted it, praised it and seen it as the single best written political text and programme document relevant in today's neoliberal globalization. The others have disputed and rejected it, since it was turned into a criminal ideology and practice that can be blamed for over 100 million deaths in the 20th century.

The author of this text critically evaluates these two extreme points of view. First he assesses the impact of the *Manifesto* on social movements and political struggles since mid-19th century until the end of the 20th century, followed by the analyses of limitations and contradictions of some of Marx's concepts from the *Manifesto* that led to a crisis and rejection of Marxism in late 20th century, as a conceptual and theoretic platform for the action of the working-class and other emancipation movements. In the conclusion, the author points out that the attitude towards the *Manifesto* has largely depended on the rise and fall of working-class and other emancipation movements in Europe and worldwide. The said work is still significant today for theoretical research and social and political reconsideration. Many of its concepts and formulations are outdated indeed, but their overall spirit has not lost its relevance, making the *Manifesto of the Communist Party* still an impetus for progressive powers in their struggle for more humanist world.

Keywords: Karl Marx, Friedrich Engels, *Manifesto of the Communist Party*, working class movement, internationals, Marxism, socialism, social democracy, Eurocommunism, transition, globalization.

Political Document in the Maelstrom of History

1. – The *Manifesto of the Communist Party* or the *Communist Manifesto* is the official programme of the first communist political organization, the Communist League, formed (from the League of the Just) in 1848, as a result of Marx and Engels' action. At the Com-

---

¹ trkulja@ius.bg.ac.rs

munist League's Second Congress held in late 1847, the two of them were assigned the task of composing a manifesto for the organization. The *Manifesto of the Communist Party* was originally published in the German language in London on February 21st 1848, as a 30-page pamphlet. The final recension of the *Manifesto* was preceded by Engels's work *The Principles of Communism*, discussing in general the issues that were later entered into the *Manifesto*. Marx revised Engels's text, penned the final draft and named it the *Manifesto of the Communist Party* (Marx, Engels, 1974d, p. 385).

Marx and Engels were renowned activists and champions of labour rights. Although very young (Marx was almost thirty and Engels twenty-eight), they were widely supported by highly divided working class movements in France, Great Britain and Germany, thanks to their extraordinary education and the knowledge of theory from various fields of knowledge. On top of that, the duo took an active part in political, economic and spiritual struggles directly leading to the decisive epoch of European history and the revolutionary year of 1848. Finally, they possessed a rare gift of translating complex theoretic concepts into simple ideas. They were capable of writing a booklet that was easy for everybody to read and understand.

The *Manifesto* emerged under complex, controversial and highly unfavourable circumstances. In the 1940s, the objective and subjective conditions for the emergence of the new society were only just beginning to ripe. Capitalist production was only just starting in industrial oases of feudal Europe. Capitalism of the time was rudimentary, unstable, local and fragmentary. Working class movement and other social and political movements that articulated the interests of the exploited and the subordinate were learning their first lessons in political organization and action. They existed in only a few most developed European countries, but were disunited and conflicting over the fundamental principles of organization and course of action. There was confusion in their theories, ideologies and programmes.

Amids such tumultuous events and political strife, the school of thought Engels called "critical communism" had taken shape, the standpoint characterized by its unique strategy and tactics, by the unity of revolutionary movements and revolutionary theory.²

In the *Manifesto*, written with a precise aim and concrete tasks over a very short period of time, amounting to several months, the authors managed to summarize the results of their years-long research, as well as the findings of the most important theorists and leaders of the working class movement.³

2. – The *Manifesto of the Communist Party* is the first text to present the fundamental ideas of historic materialism on social development and its shift towards socialism in communism, in concise, systematic and accessible form.

² "Critical communism' is not a theory aimed at 'reforming the world', but primarily a theoretical result of the epochal striving of the most advanced proletariat movement in the most developed countries of West Europe. In its creation, in summarizing their revolutionary experience, several groups took part, namely English chartist, French socialists and German revolutionary democrats, to which Marx and Engels directly belonged. On the other hand, the strategy and the theory of the 'critical communism' were built on the experience of liberation and democratic movements, in which the Poles, the Italians and the Swiss played significant roles, and which served as an explanation for Marx and Engels's idea of parallelism of historical agents." (Tadić, 1974, p. VII)

³ In particular, from Marx's text *The Poverty of Philosophy*, Engels's *The Principles of Communism*, and about forty shorter works the two of them published on various occasions since May 1846 until February 1848 (Marx, Engels, 1974a, pp. 3–375).

The principal ideas promoted in the *Manifesto* are as follows: “that economic production, and the structure of society of every historical epoch necessarily arising therefrom, constitute the foundation for the political and intellectual history of that epoch; that consequently (ever since the dissolution of the primeval communal ownership of land) all history has been a history of class struggles, of struggles between exploited and exploiting, between dominated and dominating classes at various stages of social evolution; that this struggle, however, has now reached a stage where the exploited and oppressed class (the proletariat) can no longer emancipate itself from the class which exploits and oppresses it (the bourgeoisie), without at the same time forever freeing the whole of society from exploitation, oppression, class struggles.” (Engels, 1974, p. 481)

Shortly after its publication, the *Manifesto* gained wide popularity and became one of the most famous and most influential programme document ever. From March till July 1848 it was serialized in *Deutsche Londoner Zeitung*, a democratic newspaper for German emigrants. The very same year it was published in London in the form of a 30-page pamphlet. Marx and Engels used this 30-page edition as the basis for all future authorized editions of the *Manifesto*. In 1848 the *Manifesto* was translated to several European languages (French, Polish, Italian, Danish, Flemish and Swedish). It was published in France on the eve of June Days Uprising of 1848.

The attitude towards the *Manifesto* largely depended on the rise and fall of working-class and other emancipation movements in Europe and worldwide.

3. – The idea of association of workers regardless of national borders around common interests is directly derived from the finishing slogan of the *Manifesto*: “Working Men of All Countries, Unite!” The foundation of the first international association of workers was initiated by British and French syndicalist groups. The First International, established in London, on September 28th 1864, united socialist and anarchist political groups from 13 European countries and the US. It acted on the principles of the *Communist Manifesto*. Through his engagement in the organization’s General Council, Karl Marx directly participated in the struggle for international solidarity of workers and association of their forces. He also penned the Inaugural Address and the Provisional Rules of the Association, adopted at the General Council’s first meeting in London in 1865. The First International managed to unite conceptually and organizationally different labour movements and groups from different countries, and through conceptual struggle to provide their gradual shift towards the positions of Marxism. However, the fall of the Paris Commune in 1871 marked the beginning of persecution of the members of the International. The supporters of Karl Marx came into conflict with the adherents of Mikhail Bakunin and the International finally dissolved in 1876.

In all those clashes, the *Manifesto* was used as a conceptual, theoretical and programme platform. For the reason the renewed editions kept coming out. The first was the Russian edition, published in Geneva in 1869. It was translated by Mikhail Bakunin, who also altered certain points in it.⁴ About that time the first Serbian text of the *Manifesto* appeared in the magazine *Pančevac* in Pančevo in 1871 (Marx, Engels, 1871a; see [Photo no](#)

⁴ This Russian edition of the *Manifesto* was published by *Kolokol (Bell)*, a revolutionary Russian magazine published in Geneva from 1865 to 1867, which had a significant role in spreading the revolutionary movement in Russia.

1].⁵ Next year, in 1872, the new German edition was published, with some amends made by the authors and with Marx and Engels's preface. At the end of the preface they wrote: "The *Manifesto* has become a historical document which we have no longer any right to alter. A subsequent edition may perhaps appear with an introduction bridging the gap from 1847 to the present day; but this reprint was too unexpected to leave us time for that." (Marx, Engels, 1974b, p. 478).

The very same year, 1872, the *Manifesto* was published in New York in the weekly newspaper *Le Socialiste*. Ten years later a new Russian edition, translated by Plekhanov, was published in Geneva, and in 1888 an English edition appeared in London, translated by Samuel Moore, who also translated a major part of Marx's *Capital*.

In the 1870s rapid development of capitalism intensified new social contradictions. The way out of the crisis was the transition from pre-monopoly to monopoly capitalism, with cartels and trusts that would open new perspectives for development of the capital. Those processes caused and incited new reaction of the proletariat and with it the renewal and strengthening of the working class movement. Under such conditions, social democratic parties inspired by Marxism were founded in several European countries. That was the time of creation and/or strengthening of labour parties, which after several futile attempts, initiated by the socialist parties of Germany and France, established the Second International in Paris, on July 14th 1889.

Unlike the First International, which Marxism had only started to permeate, suppressing the then dominant currents (anarchism, Proudhonism and similar), the Second International was founded on Marxism. It was expressed in the 1891 Erfurt Programme of the Social Democratic Party of Germany. That document in its introductory part reiterated basic theoretical positions of Marx and Engels on capitalism. However, unlike Marx and Engels, the authors of the Erfurt Programme (Karl Kautsky and Eduard Bernstein) reduced their main political demands to improving economic conditions for workers and legally guaranteeing general social rights and freedoms for all citizens. The programme, in fact, substituted revolutionary and critical orientation of Marxism with the idea of peaceful transformation of capitalism into socialism. That is the reason why in it there was no mentioning of the working class coming into power by revolutionary means, no mentioning of the dictatorship of the proletariat, withering away of a state and similar fundamental Marxist categories as summarized in the *Manifesto*.

Even though the majority of the Second International members abandoned revolutionary positions and principles of the *Manifesto* and took the opportunistic reformation

⁵ The *Pančevac* is the oldest Serbian magazine in the Balkans. It was founded in Pančevo in 1867 as a weekly. Its ideological creator, founder and editor was Jovan Pavlović. Because of its autonomous and free-thinking editorial policy, the paper was frequently censored and confiscated. The *Pančevac* serialized the *Manifesto of the Communist Party* in several issues without publishing the name of the translator. Some assume that it was Svetozar Marković (1846–1875), a member and an associate of the Slavic section of the First International. He did not sign it at that time because he was involved in several court proceedings because of his critical texts against the government, published in his newspaper *Radnik*. Others presume that the text was translated by Vladimir Ljotić (1846–1912), an emigrant who belonged to Marković's circle and on whose suggestion he translated the *Manifesto* for the *Pančevac*. That same year the *Manifesto* was published as a pamphlet as well, again in Pančevo, by the *Brzotisk Jovanović i Pavlović* printing house (Marx, Engels, 1871b; see [Photo no. 2](#)).

path, several editions of the *Manifesto* were published at that time: two German editions (1883, 1890), and one French (1885), English (1888), Polish (1892), and Italian (1993) (Marx, Engels, 1974c, pp. 477–492).

4. – Apart from the official orientation of the Second International, the existent thin left adopted a totally different attitude towards Marxism and the *Manifesto*. Their ideas found articulation in the works of V. I. Lenin. After the October Revolution of 1917 in Russia, numerous communist and other revolutionary parties, organizations and groups that had been forming quickly after the World War I in Europe and worldwide, were critically imbued by those ideas. The fundamental principles in their programmes were taken from the *Manifesto*, and complemented with the positions of the Russian Bolsheviks: the collapse of capitalism, establishing the dictatorship of the proletariat, and the foundation of the international Soviet republic. These principles acted as a basis for the association of communist and other revolutionary parties and organizations in Moscow on March 6th 1919 in the Third International (the Communist International, popularly called Comintern).⁶

Between the two world wars, the influence of the Communist International increased to turn it into one of the largest and most powerful international organizations in the world. On the eve of World War II it included more than 70 labour parties and organizations, with the Communist Party of the Soviet Union having the complete conceptual and organizational advantage. It means that all the parties of the Communist International relied for their concepts and programmes of action on the *Manifesto of the Communist Party*, innovated and complemented with the experience of the Russian Bolsheviks.

Lenin emphasized that in the *Communist Manifesto* a new view of the world was outlined with brilliant clarity and cleverness, with consistently applied materialism and dialectics, as well as the theory of the class struggle and the world-historical role of the proletariat. Contrary to the reformers of the Second International, Lenin sought to reaffirm and effectuate revolutionary issues of Marx's social theory. The elements of Lenin's theory became a bone of contention for his contemporaries, and those clashes have persisted until today. Non-critical and dogmatic apologists lead by J. Stalin valorized those positions, such as the so-called Leninism, as "sacred", the most valuable in Marxism, and held them side by side Marx's works. In the Communist International, Lenin and Stalin were promoted as classics of Marxism and their names were continually used with the names of Marx and Engels. Their works *State and Revolution* (Lenin), *Foundations of Leninism* (Stalin) and other, were regarded as being at the same level as the works of Marx and Engels.

It is clear that in the Communist International and among its members, there was no space for different approaches, especially by those who strove to systematically dispute theoretical validity of Leninism and Stalinism. Many people saw these "new classics of Marxism", Lenin and Stalin, as robbers and murderers who saw no further than guns. For they essentially remained political pragmatics of Machiavellian type, who substituted the ultimate aims of revolutionary venture the *Manifesto* speaks about for direct goals of conquest and maintenance of power (Milošević, 1985).

Regardless of the fact that the Communist International was dissolved in 1943 as Stalin's concession to his war allies, these principles of the strategy and operation tactics of

---

⁶ At the founding Congress of the Communist International, 52 delegates from 30 countries, representing 35 communist and left organizations and groups, formed an Executive Committee and a five-member Executive Committee Bureau.

communist organizations were adhered to until Stalin's death and the XX Congress of the Communist Party of the Soviet Union in 1956.

5. – In such conditions, between 1919 and 1956, the *Manifesto* became “the holy scripture” – the handbook of every true revolutionary. Lenin and his supporters pointed out that “this little book is worth many volumes. Its spirit has inspired and excited the whole organized and fighting proletariat of the civilized world to this day.” (Efimov, A. V., 1947, p. 92). That is why the Comintern and all the states in which communist parties were in power spared no effort to publish numerous editions of the *Manifesto* in enormous number of copies. Thanks to it, the pamphlet was published in hundreds of editions and million-strong print run at the time.

It is less known that Comintern was engaged in very intense publishing and propaganda activities through the International Edition Publishing Cooperative, which translated and published numerous books in languages of the Comintern members. A glance at the internet bibliography system and world book catalogue reveals that the *Manifesto of the Communist Party* was one of the most commonly translated and published books of the Publishing Cooperative. It, for example, translated the *Manifesto* to Serbo-Croatian and published it in 1934 in Moscow and Leningrad (Marx, Engels, 1934).

Similar publishing houses were established after World War II in the Eastern European countries in which the communist parties came to power. In the communist Yugoslavia, that post was held by the publishing house “Kultura”, which operated in Belgrade and Zagreb, and published mainly Marxist literature. The first editions of the *Manifesto* published after the WWII in Federal People's Republic of Yugoslavia were translated by Moše Pijade, and put on market by “Kultura” in Belgrade and Zagreb in 1947.⁷ The *Manifesto* was afterwards circulated in different collections, which makes it difficult to determine the exact number of editions and print runs.

The critical edition on the *Manifesto of the Communist Party* was produced in the collected works of Karl Marx and Friedrich Engels, published by the Institute for International Labour Movement and the publishing house “Prosveta” in Belgrade (Marx, Engels 1974d, pp. 377–405).

This substantial volume contained the works of Marx and Engels written between May 1846 and March 1848. The text of the *Manifesto* was based on the German edition of 1932. Beside the text itself, it contained prefaces to its numerous editions published between 1872 and 1893, penned jointly by Marx and Engels, or solely by Engels after Marx's death. At the end there were relevant documents, notes, and indexes. The whole volume, containing this critical edition of the *Manifesto*, was compiled according to the highest organizing, editorial and publishing standards.⁸

⁷ Karl Marx, Friedrich Engels, *Manifesto of the Communist Party*, translated by Moše Pijade, Kultura, Belgrade, 1947, 39 pages with preface and the name index, 30.000 copies. Karl Marx, Friedrich Engels, *Manifesto of the Communist Party*, translated by Moše Pijade, Kultura, Zagreb, 1947, 39 pages (two editions). In 1948, the same publisher circulated the new, third edition, with preface, the Yugoslav references on the *Communist Manifesto*, and the name index. Finally, “Kultura” produced 61-pages long new editions in 1957 and 1958, without references and the name index.

⁸ The editor of the edition was prof. Ljubomir Tadić; Moše Pijade, Rodoljub Čolaković and Nika Milićević were credited for translation, while certain texts were translated by Olga Kostrešević and Slobodanka Kovačević.

The largest number of the *Manifesto's* editions in SFRY was published from 1975 to 1990. Numerous publishers from Yugoslav republics circulated several dozens of editions (separately or in collections), in the total print run of 100,000 strong.

In the decades following the break-up of Yugoslavia, the *Manifesto* was rarely published. According to the data of the National Library of Serbia, from 1990 till 2017 there were only three editions of the *Manifesto* published.⁹ In one edition, the *Manifesto* was published together with Benito Mussolini's *The Doctrine of Fascism* (Marx, Engels, Mussolini, 2012).

New Strategies in the Struggle for Socialism and Denunciation of the *Manifesto of the Communist Party*

1. – The Socialist International was established in the wake of the World War II, and since 1951 it existed as an international organization of social democratic and socialist parties. It was envisaged as a loose association of social democratic and socialist parties whose Declaration advocated democratic socialism and opposition to communist single party systems in Eastern Europe and USSR. Since 1959, the leading social democratic parties have excluded Marxism from their programmes and abandoned its principles of political action. The parties of this orientation strive to moderately reform capitalism in a democratic way, through institutions, by resorting to legal measures and regulations, and by creating conditions for reducing extremes and injustice imposed by the model of liberal capitalism. They consider the *Manifesto of the Communist Party* to be obsolete and build their ideology and political action on different principles.

After the fall of communism in early 1990s, numerous social democratic, socialist and democratic parties founded in Eastern and South-East Europe joined The Socialist International.

The process of destalinization of communist parties in certain countries of Western Europe began in 1950s. These processes, accelerated by 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union that was held in 1956, and the tendencies to surpass the theory and practice of the Third International, paved the way for a new strategy of the European left. An important factor for that strategy was Eurocommunism, which was highly influential within the communist movement from the end of 1960s to early 1980s.

These were the major decisions of the Eurocommunist strategy: 1) power cannot be won by revolution, nor with old programmes and out-dated ideologies; 2) communists alone cannot become a dominant force of an essentially left-oriented wing in the Western society and 3) Eurocommunism is developed from the necessity to express the specificity of the Western communism not only through criticism of notions and political practice of real socialism, but to actually reach a new concept that will reflect the specific character and provide a new identity to Western communist parties (Berlinguer, 1977).

As a result, among two ways paved for the international labour movement by Kautsky and Lenin within the Second International, which steered the contemporary socialism towards completely different directions, Eurocommunists laid the foundations for the *third*

---

⁹ *Manifesto of the Communist Party*, translated by Moše Pijade, Liber, Belgrade, 2005, 151 pages, with preface and annotation by Marej Bukšin; *Manifesto of the Communist Party*, translated by Moše Pijade, A. Glišić, Pančevo, 2008, 59 pages, with the afterword of Milan Mrkela; *Manifesto of the Communist Party*, translated by Moše Pijade, Mediterranean publishing, Novi Sad, 2017, 95 pages.

path (Klarin, 1988, p. 288). For them, the ideological positions and principles of struggle formulated in the *Communist Manifesto* were unacceptable.

Following the initial ascend and the peak that was reached in mid 1970s, from 1978 onwards Eurocommunism sank into lethargy and decadence. Over the following years, from late 1970s to mid-1980s, not a single Eurocommunist party won elections, which resulted in great disappointment and defeat. This created conditions for the backdown of the left in Europe and the creation of the world that will face a catastrophic defeat after the fall of the Berlin wall in 1989.

During 1970s, an important role was played by the appearance of “Thatcherism” and “Reganism” (see. Trkulja, 1988, p. 48) which coincided with the dissolution of the “welfare state” and transfer to the neoliberal concept of capitalist development. The European social model began to decline and was severely affected by the global financial crisis and the concept of austerity measures and “cutting costs” that ever since then have been imposed by international corporations led by IMF. By the late 20th century, foundations were laid for the dawn of the era of neoliberalism, followed by liberalism, privatization, and deregulation – processes that are in stark contrast to those advocated by Marx in the *Manifesto*.

2. – Over the course of 1980s, amid the efforts to theoretically articulate the conflicting tendencies present in modern societies and numerous discussions on revolutionary theory, a dominant position was held by the thesis that argued about the crisis of Marxism, and claimed that it was out-dated and incapable of providing answers to modern-day questions. In these discussions, the main culprit was Marx himself, as the historical father, co-creator of Stalinism, Gulag, and perpetrator responsible for death of millions of people, for military invasions in numerous countries, for shattered hopes and expectations. The witness stand was taken by Marx’s former followers: Kolakowski, Gorz, etc, who declared complete bankruptcy of Marxism. Kolakowski writes that Marxism was the greatest fantasy of our time (Kolakowski, 1985; Gorz, 1982, p. 177).

Events that followed in 1990s hastily added charges against Marxism and accumulated new evidence, making the verdict utterly predictable. Amidst the general euphoria and uproar in the wake of the fall of the Berlin Wall in 1989, the verdict was not passed by the “judgement of history” but by the people in the streets of the Central and Eastern Europe holding the banners saying “Death to socialism, freedom to the people” and “Working people of all countries, we apologize!” A range of former socialist countries tore down monuments of Karl Marx, while the *Manifesto of the Communist Party* and other books and symbols of Marxism were even publicly burned at the stake. The pendulum of history swung from one extreme (uncritical and apologetic glorification of socialism and Marxism) to the other: indignant denunciation of everything related to these ideologies.

Instead of Marx’s criticism of capitalism, the world was taken over by glorification of capital and absolutism of capitalism, instead of class struggle and proletariat internationalism, the end of 20th century saw the internationalization of (multinational) capital – globalization and globalism were ushered in instead of destruction of all relations where a man is humiliated, oppressed and despised, a new world order was established, founded on exploitation, domination and oppression.

The decision makers and creators of post communism, globalism and new world order rejected Marx’s crucial ideas and chose free market, democracy and human rights,

making liberal and democratic values fostered at the turn of the 21st century the “political axis” that the entire planet revolved around.

Therefore, the fall of the Berlin Wall and the definite end of the real socialism were seen as *the end of history*. The reason for this is the fact that the departure of the real socialism from the historical scene marked the final victory of democracy over totalitarian system – “the end point of mankind’s ideological evolution and universalization of Western liberal democracy” (Fukuyama, 1996). Dramatic conflict of good and evil and ambiguous plots of history have finally come to a happy ending: after Coca-Cola, Hollywood movies, rock culture, computers and the Internet, political (liberal democratic) patterns of Western civilization have finally joined them in conquering the world!

It is even observed by the leading sociologist of the present day, Mr. Anthony Giddens, that “final discrediting of Marxism” is an indisputable fact and that “socialism and communism have passed away, yet they remain to haunt us” (Giddens, 1999, p. 7, 10). That is why he is proposing a *third way* as a solution to overcome “old social democracy” and neoliberalism (Giddens, 1999, p. 33).

This was the point when the final judgement to Marx and Marxism was passed. Marx was either completely disregarded or despised and denounced. He and his work were mentioned only as a subject of criticism and ridicule. It seemed as if the *Manifesto of the Communist Party* will end up in the dustbin of history.

Significance and Topicality of the *Manifesto of the Communist Party*

The previous analysis has shown that *the Manifesto of the Communist Party* in its long history since 1848 till present day has not left anyone disinterested. It has provoked all kinds of different reactions of almost all ideological and cultural movements and socio-economic trends during 19th and 20th centuries. Over the last decade, the discussions about the forgotten *Manifesto of the Communist Party* have sprung back to life and the debates and conflicts regarding Marx’s social theory are more and more frequent. This has escalated this very year during the arguments about the *Manifesto* on the occasion of celebrating 170th anniversary of its declaration. The debates have been grouped around the following questions and dilemmas: to what extent is the *Manifesto of the Communist Party* topical today? Is there a modern day alternative to the *Manifesto*? What does it mean today and how to read it? What is its future?

When providing answers to these questions, at one end there are those who fiercely criticize and dispute any value and significance of the *Manifesto*. On one hand, they question the motives and intentions that lie behind this proclamation: (1) there are claims that Marx’s school of thought expressed in the *Manifesto* was actually created by Illuminati, which were formed in 1776 by disappointed Jesuits with the aim of creating *Novus ordo seclorum* (The New Secular Order); (2) that the *Manifesto* is a programme of a secret labour association The League of the Just; (3) that behind the appealing revolutionary rhetoric of this political programme there actually lies the agenda to enslave and economically destroy certain peoples and world regions; (4) that *Manifesto* was written as a “scientific” and operational manual for enslaving and destroying Russian and other Slavic peoples, as “non-historical people” of the capitalist periphery; (5) it is questioned why the ideas and principles of the *Manifesto* were not implemented in developed countries of Europe and Northern America (as envisaged by Marx), but were introduced in less developed countries instead.

On the other hand, these critics dispute and discredit the key thesis in the *Manifesto of the Communist Party*: (1) abolition of private property and common use of all instruments of production, (2) dying of rights and the state as “the instrument” in the hands of the ruling classes, (3) abolition of the family, (4) abolition of countries and nationalities, (5) abolition of religion as the “opium of the people” (6) anachronous concept of proletariat dictatorship, (7) attitude towards communist party as the supreme avant-garde of the working class, (8) attitude to the working class as the agent of emancipation must be replaced by the idea of great social associations and new historical alliances, (9) *Manifesto* is the predecessor of the criminal ideology and practice that killed over 100 million people in the 20th century, (10) it served to those who have intended to create a New World Order for their own profit (its previous forms were: communism, imperialism, fascism and Nazism while today it is shaped as interventionism, globalism and mondialism).

These approaches dominated the public discourse during the first two decades after the fall of the Berlin wall and completion of the cold war.

On the other end, there are those who support Marx and the *Manifesto*, despite criticism and disapproval. They hold the *Manifesto* to be one of the best ever written political programmes that has not been surpassed nor out-dated until the present day.

Today, when the exploitation of production classes, the development gap, inequality and unbalanced division of wealth take us back to the 19th century, in Marx’s time when wealth was concentrated among a small number of individuals and when the economic elite was comprised of wealthy heirs – we realize that in his analysis displayed in the *Manifesto* and the *Capital*, Marx speaks about us and our society. We re-discover the forgotten truths that capital brings about economic inequalities and that they are inherent to capitalism as a socio-economic system. For in his theory on capital, Marx discovered and clearly presented the striving for “reproduction of capital” and the “maximization of profit” that come as a consequence of the relentless exploitation of labour and nature by capitalists in the capitalist society.

Despite their numerous weaknesses, Bolshevik and Communist revolutions that were fomented in 20th century exerted pressure on capitalist elites to conform to social and tax reforms. Owing to this, most contemporary countries have implemented some of the ideas advocated in the *Manifesto*, such as graduated income tax, introduction of central banks, public education for all children, elimination of discrimination, abolition of child labour, etc.

However, under the circumstances of the current global crisis, the state is progressively organizing itself and functioning based on a corporate principle, leaving no room for social functions. The state’s detachment from its social responsibilities results in polarization between a handful of super-rich and the masses of impoverished citizens. The richest ten per cent control 86% of the globe’s total wealth (Dušanić, 2014, p. 23).

Amidst the dominance of the myth on the system convergence, de-ideologization, harmony between labour and capital – *The Manifesto* is helping us to debunk this ideological manipulation, to understand why there is always a conflict between capital and labour, why the classes exist only in the form of class struggle and why the communism produces conditions for its destruction. Such conditions have brought us to the extreme exploitation of labour and nature, to great inequality and class separation. This uncontrolled and unrestrained separation is a significantly limiting factor for the sustainable social development (Piketty, 2015). What is more, there are numerous indicators that prove Marx’s thesis that capitalism is built on genuine injustice. Wealth is concentrated among a handful of people, a small group of

oligarchs catered to by bankers and politicians. We are forced to live in a world of neoliberal, globalized capitalism that displays: seizure for the purpose of exploitation and dominance, uni-dimensionalism of people, repressive tolerance, preventive counterrevolution, escape from freedom, dictatorship over needs, industry of consciousness and voluntary slavery.

The *Manifesto* is calling upon the fight against exploitation and alienation, “a radical criticism of ‘absolute capitalism’, i.e. that peculiar structure that has been taken on by economic fanaticism since 1989 by colonizing every cell of the real and symbolic, exceeding all boundaries that might suppress it. Such criticism is essentially based on the Marx’s beliefs after they are re-read through the work of Hegel and Fichte” (Fusaro, 2016, p. 9–10).

Even though today’s economists and strategists of capital support the neoliberal doctrine which claims that “everything should be private, everything should be determined by private preferences, nothing common should exist since anything common would jeopardize private freedom”, there are still many people who disagree and share Marx’s belief that common values do exist as well as things that should be common (Milutinović, 2014, p. 9).

Until 1989, one in four citizens lived in countries that applied principles of the *Manifesto*. This text is still used as a principal document of the extreme left, both in authoritarian regimes (China, Cuba, Northern Korea, Vietnam, etc.) and in other countries where this kind of the left is striving to find an alternative to the existing order.

Let us emphasise that Marx’s theory of exploitation and social inequality, which is the foundation of the *Manifesto*, is also applicable to the countries in transition, including Serbia. Despite the ideological and political dominance of neoliberalism, several economists have pointed out that uncritical and unsuitable introduction of the neoliberal concept of capitalism has turned our country into “wild Balkan capitalism” and “reveller casino economy”, a society without legal state and rule of law plagued by robbery of privatization and systemic corruption. As a result, we have ended up in an authoritarian system of a one-party state where socialism has been replaced by nationalism, middle class has been lost to oligarchy (“tycoons”) and the rule of law has given way to the rule over law (Dušanić, 2014, p. 9).

Not many of our economists have anticipated, based on Marx’s analyses, that the application of neoliberal model on the countries in transition will be a failure, that it will result in the increase of international inequality and that the virtual economy centred on hypertrophied stock market activity, unlimited emission of US dollars, uncontrolled liberalization and unparalleled corporate greed will lead to the world economic crisis. That it will discredit the theoretically dominant modern direction of the neoclassical-neoliberal school of economic thought and expose it as the ideology of the rich and powerful for the global supremacy (Dušanić, 2014, p. 11).

In terms of education, the *Manifesto* is a precious text because it interprets the complex economic, social and legal-political concepts in a simple way and presents them in a clear, easily understandable language. Thus, it enables workers, the poor, the marginalized and the underprivileged to take part in the political life. His slogans and lines, such as “A spectre is haunting Europe – the spectre of communism” are frequently and readily cited even today. Many see Shakespearean strength in these lines.

Overall, the *Manifesto of the Communist Party*, as a work of political literature, has not been surpassed to the present day. No political document was more successful in achieving its purpose. The importance of this work is evidenced by the fact that, despite everything, it has been read and analyzed for 170 years, that it has seen over a thousand publications and was translated to about one hundred languages.

That is why this work is still topical and significant for theoretical research and social and political revisions. It is apparent that some of its concepts and formulations are obsolete and unsustainable today, but their general essence has not lost its importance, which is why the *Manifesto of the Communist Party* still serves as the source of encouragement to the progressive forces in their struggle for a humanistic change of the world.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Berlinguer, E. (1977). *Communist Proposal*. Zagreb: August Cesarec [In Serbian]
- Dušanić, J. (2014). *Economics of the postmodern*. Beograd: Službeni glasnik, Dosije studio [In Serbian]
- Efimov, A. V. (1947). *Modern History (from French Revolution to Paris Commune 1789-1870)*, 3rd edition. Beograd: Prosveta
- Engels, F. (1974). Preface to the German edition of the Manifesto of 1883. In Marx, K, Engels, F. (1974). *Works*, vol. 7. Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret, Prosveta [In Serbian]
- Fukuyama, F. (1996). *The End of History and the Last Man*. Beograd: Službeni list SRJ [In Serbian]
- Fusaro, D. (2016). *Europe does not exist*. Beograd: Dosije studio [In Serbian]
- Giddens, A., (1999). *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Zagreb: Politička kultura [In Croatian]
- Gorz, A. (1982). *Good-bye to the proletariat*. Beograd: Radnička štampa [In Serbian]
- Klarin, M. (1988). *'Third Europe': Euro-left talks*. Beograd: Rad [In Serbian]
- Kolakowski, L. (1985). *Main Currents of Marxism*, vol. I. Beograd: BIGZ [In Serbian]
- Marx, K, Engels, F. (1871a). Manifesto of the Communist Party, *Pančevac*, vol III (29-42), April 8th - May 23th 1871. First edition in Serbian. Pančevo [In Serbian]
- Marx, K, Engels, F. (1871b). *Manifesto of the Communist Party*. Pančevo: Brzotisk Jovanović i Pavlović. First edition in Serbian as book. [In Serbian]
- Marx, K, Engels, F. (1934). *Manifesto of the Communist Party*. Moskva-Lenjingrad: Izdavačka zadruga inostranih izdanja [In Serbo-Croatian]
- Marx, K, Engels, F. (1974a). *Works*, vol. 7 (3-375). Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret, Prosveta [In Serbian]
- Marx, K, Engels, F. (1974b). Preface to the German edition of the Manifesto of 1872. In Marx, K, Engels, F. (1974). *Works*, vol. 7 (477-478). Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret, Prosveta [In Serbian]
- Marx, K, Engels, F. (1974c). Introductions to the Manifesto of the Communist Party. In Marx, K, Engels, F. (1974). *Works*, vol. 7 (477-492). Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret, Prosveta [In Serbian]
- Marx, K, Engels, F. (1974d). Manifesto of the Communist Party. In Marx, K, Engels, F. (1974). *Works*, vol. 7 (377-405). Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret, Prosveta [In Serbian]
- Marx, K, Engels, F, Mussolini, B. (2005), *Manifesto of the Communist Party*, translated by Mosa Pijade / Benito Musolini *The Doctrine Of Fascism*, translated by Valleccehi. Beograd: Altomedia [In Serbian]

- Milošević, N. (1985). *Marxism and Jesuitism*. Beograd: Slobodan Mašić [In Serbian]
- Milutinović, V. (2014). *Neoliberal fairy tale: a critique of neoliberal ideology*. Beograd: Službeni glasnik, Dosije Studio
- Piketety, T. (2015). *Capital in the twenty-first century*. Novi Sad: Akademska knjiga [In Serbian]
- Tadić, Lj. (1974). Preface. In Marx, K, Engels, F. (1974). *Works*, vol. 7 (VII-XV). Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret, Prosveta [In Serbian]
- Trkulja, J. (1988). A review of the marxist theory of class struggle and the proletariat. *Sociološki pregled XXII* (1-2), 43-62. Available at <http://www.socioloskipregled.org.rs/2017/08/20/socioloski-pregled-1988/> [In Serbian]

APPENDIX / ПРИЛОЗИ

Фотографија 1: Прво издање *Манифеста Комунистичке партије* на српском језику, лист *Панчевац*, 1871.

Photo 1: The first edition of the *Manifesto of the Communist Party* in Serbian, magazine *Pančevaц* 1871

Фотографија 2: Прво издање *Манифеста Комунистичке партије* на српском језику, као брошуре, Панчево, 1871.

Photo 2: The first edition of the *Manifesto of the Communist Party* in Serbian, as a brochure, Pančev, 1871